ОШ ШААРЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКИНЧИ БОРБОРУ БОЛОТ

Бул маселе боюнча макала жазуу көптөн бери эле оюмда жүргөн эле. Аны өткөн жума күнү Кыргыз Республикасынын президенти Аскар Акаевдин "ОШ-3000" уюштуруу комитетинин жыйналышында сүйлөгөн сөзүн сыналгыдан көрүп, "Эркин Тоо" гезитинен (5.04.97) дагы бир ирет кунт коюп окуп чыккан соң ушул макаланы чындап жазууга туура келди. Андагы сөзүндө А. Акаев мааракени уюштурууга гана байланыштуу эмес, деги эле Ош жергесинин социалдык-экономикалык, маданий жана илимий өнүгүшүнүн стратегиялык концепциясын айтты. Анын негизги далили катары "Ош шаары Кыргызстандын экинчи борбору болот" деп түз жана даана айтканы көпчүлүктүн назарын бурду. Чынында эле Ош жергесинин тагдыры - бул кыргыз элинин тагдыры, Ош жергесинин өнүгүшү - кыргыз элинин өнүгүшү. Ушундан улам мамлекет башчыбыз А.Акаевдин айткан сөзүн улай, Ош маселеси боюнча жана анын өнүгүшүнүн негизги факторлоруна токтоло кетмекчимин.

БИРИНЧИ ТАРЫХЫЙ ЖАНА РУХАНИЙ ФАКТОР

Ошол уюштуруу комитетинин жыйынына Санкт-Петербург археология институтунун профессору Заднепровский Юрий Александрович катышып, мындан 20 жыл илгери эле Ош жергеси эң байыркы эл отурукташкан жер экендигин далилдеген илимий макалаларды жазгандыгын айтып берди. Анын айтуусу боюнча жашы жагынан Ош жергесине шериктеш өлкөлөрдөн Ереван шаары гана тең келе алат. Кээ бир илимий булактар боюнча Ош шаарына элдердин отурукташканына 3000 жыл эмес 3400-3450 жыл болгондугу айтылат. Демек, Ош жергеси тарыхый улуулугу жагынан Орто Азия аймагында гана эмес, мурдагы союздук республикалардын аймагындагы эң байыркы шаар. Бул Ош шаарынын Кыргызстандын экинчи бор-

чыгып сүйлөдү. Мамлекет башчыбыздын жеке колдоосу менен Кыргыз техникалык университетине И.Раззаковдун ысмы берилди. Ошондой эле бюджеттен эмес, президенттин социалдык фондусунан каражат бөлүнүп, И.Раззаковго акыркы 50 жылда коюлбай келген эстелик өткөн жылы Бишкек шаарында коюлду. Аны менен бирге мамлекетти түптөөчүлөргө арналган аллеяда Төрөбай Кулатовдун, Абдыкадыр Орозбековдун, Жусуп Абдырахманов, Баялы Исакеевдин, Абдыкерим Сыдыковдун айкелдери орнотулду. Экономикалык каатчылыктын учурунда бул, албетте, өтө эле кымбат турду. Бирок айкел азаматтарга таазим кылып, айкелин орнотуу - баа жеткис байлык эмеспи.

ЭКИНЧИ - ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК ФАКТОР

"Билимдүүгө окуу - кийим, аш болот, билимсиздер - ушак менен дос болот" деп байыркы философ Баласагын айткандай, мамлекеттин, анын ичинде региондун өнүгүшү эң ириде анын билим берүү, илим жана жалпы

жайлары менен байланыш түзүп, өзүнүн бүгүнкү күндөгү илимий потенциалы боюнча Бишкектеги университеттер менен теңтайлашууда. Бара-бара Ош технология университети, Жалал-абад университети, Жалал-Абад коммерция институту, бир канча колледждер ачылып, азыр кыргыз-өзбек университети да ачылып олтурат. Бул окуу жайларын кыргыз эл депутаттары, орошон окумуштуулар М.Мамасаидов, Б.Мурзуибраимовдор жетектеп, окуу жайлардын тез бутуна туруп келатышы өзгөчө кубандырат. Ал окуу жайлардын айрымдары азыр "Интернет" системасына кошулган.

Айтмакчы, кийинки учурда университеттер өтө эле көп болуп кетти деген сөздөр айтылууда. Университеттер канчалык көбөйгөн сайын биз XX1 кылымдын босогосунда интеллектуалдык конкуренцияга ошончо шанс түзүп берип жатабыз. Илим-билимге өзгөчө кам көргөндөн дүйнөдө бир да өлкө зыян тарткан эмес.

Айтмакчы, ал эми 1993-жылдын декабрь айында президенттин сунушу менен Илимдер Академиясынын түштүк региону боюнча бөлүмү ачылды жана ака-

А.Акаев "Түбөлүк достук жөнүндөгү" келишимге кол коюп, өз ара эркин экономикалык зоналарды түзүү, экономикалык кызматташтыкты өнүктүрүү багытындагы эң маанилүү документтерге кол коюлган. Экинчиден, Кытай Эл Республикасынын төрагасы Цзэнь Цзяминдин Кыргызстанда болгон официалдуу визитинин учурунда чек ара маселеси боюнча тарыхый документке кол коюлуп, буга чейин талаш-тартыш болуп келген Эркечтам Ала-Тоо элинин менчигинде калды. Кудай буюрса, ушуга апрель айынын аягында премьер-министр А.Жумагуловдун, Өзбекстандын өкмөт башчысы Ө.Сулуровдун, Кытай Эл Республикасынын өкүлдөрүнүн катышуусу менен Эркечтам бажыканасы салтанаттуу түрдө ачылат. Эркечтамдын ачылышы бул эң ириде Ош облусунун. өсүп-өнүгүүсүнө кеңири жолдун ачылышы деп түшүнсө болот.

Ал эми үчүнчү чектеш республика болгон Тажикстанда жаңжал окуялар болуп жаткандыгына карабай өткөн жылы, Президент А.Акаев шериктеш республикалардын ичинен биринчи болуп Душанбеге официалдуу визит менен барып, эң зарыл доку-

заводу, Кызыл-Кыядагы тамеки фабрикасы, Оштогу "Текстильшик" мамлекеттик акционердик коому жана насос заводу, Жалал-Абадда жаңы ачылган нефтини кайра иштетүүчү заводду жана балдардын тамагын чыгаруучу фабриканы толук кубаттуулукта иштетүү проблемалары жана ага Өкмөттүн өндүрүш саясатынын негизги көңүлүн буруудагы республикабыздын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн негизги маселеси болмокчу.

ТӨРТҮНЧҮ КАДРЛАРДЫ ӨСТҮРҮҮ ФАКТОРУ

Азыркы учурда "Билим", "XX1 кылымдын" кадрлары улуттук программалары иштелип чыгып, жаш адистерди өстүрүү маселесине негизги көңүл бурулууда. Экономикалык кризистин залалына карабай, кыргыздын жүздөгөн улан-кыздары азыркы АКШ, Германия, Япония, Малайзия, Түркия, ж.б. мамлекеттерде билим алууда. Алардын ичинде Ала-Тоо аймагыбыздын бардык булуң-бурчтарынан студенттер бар. Алар эртеңки элибиздин гүлдөп өсүшү үчүн "алтын муунду" түзө алар деген ишенич зор.

Албетте, кадр тандоого негизги критерий - адистин профессионалдык, уюштуруучулук сапаты, адамдык ар-намыс мүнөзү жана акыйкат позициясы. Ошондой эле мамлекеттик башкаруу структураларында региондордун мүдөөсүн да эске алуу кадр саясатынын бир критерийи болууга тийиш. Чынын айтышым керек, СССР учурунда обком, райкомдордун экинчи катчылары сөзсүз орус улутунан, үчүнчү катчылары аял киши болсун деген талап бар эле. Ал убакта Политбюро балким регионалдык кызыкчылыктарды эске алууга чама-чаркы жете бербесе керек. Бирок, мунун айынан борбордон алыс жайгашкан облустар өзгөчө жапа чегип келген, Айталы, И.Раззаков, Т.Усубалиев, А.Масалиевдер мамлекет башында турган мезгилде Түштүк жергесинен

байыркы шаар. Бул Ош шаарынын Кыргызстандын экинчи борбору болушу үчүн негизги тарыхый фактор боло алат.

Ал эми руханий факторуна токтоло кетсек, Ош жергесинде жайгашкан касиеттүү Сулайман-тоо байыркы убактарда отко сыйынган зороастризм динииндегилердин ыйык жайы болсо, орто кылымдарда мусулмандардын Фергана чөлкөмүндөгү экинчи Меккесине айланган. Ошондой эле Ош ээлеген улуу жибек жолунун чордонунан орун алып, бир канча өлкөлөр менен экономикалык, соода-сатык, маданий жана руханий мамиле-катышта өмүр сүргөн.

Ошондуктан, Ош жергесинин 3000 жылдык маарекесин белгилөө - бул эң ириде анын байыркы тарыхы жөнүндөгү чындыкты элге жеткизип, бай руханий статусун кайтарып берүү.

Дегеле түштүк жергесине байланыштуу руханий, тарыхый иш-чараларды өткөзүү жана аны элге жеткизүү азыр гана башталып жаткан жери жок. Шаар А.Акаев президент болгонунун биринчи жылынан баштап эле анын көңүлүнүн борборунда уюлу десек болот. Мисалы, 1990-жылы, биз али эркин мамлекет боло электе эле Кремль менен Москванын макулдугусуз эле (ал учурда мындай кадамдар тосколдук менен кабыл алынуучу) президент өзү айтылуу Курманжан датка энебиздин 180 жылдык маарекесин өткөрүү тууралуу демилге көтөрүп, Указга кол койду. Ал маараке жалпы улуттук майрам катары белгиленип, улуттук кайра жаралуу аң-сезиминин жанданышына алып келди. Ал маараке элибиздин тарыхында да ак жолтой маараке болуп калды. Себеби, биз Курманжан датка энебиздин улуу маарекесин белгилегенден кийин 10 күн өтпөй, 31-августта күнкорсуз мамлекет болууга жетиштик.

Ал эми түштүк жергесинен чыккан белгилүү коомдук ишмер Исхак Раззаковдун 75 жылдык маарекесинин башында А.Акаевдин өзү турганы көпчүлүккө жакшы маалым. Маарекенин үч деңгээлде (Бишкек шаарында, Ош шаарында, Лейлек районунда) өткөн иш-чарасына тең өзү катышып, И.Раззаковдун коомдук ишмер эле эмес, кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөөчүлөрдүн бири - улуттук баатыры экендигин айгинелеген кеңири сөзү менен

ондун өнүгүшү эң ириде анын билим берүү, илим жана жалпы эле интеллектуалдык деңгээлине жараша болот. Өз заманында ордолуу Ош жергесинде Али Мансур аль-Оши, Махмуд Югнеки, Ахмед Фергани сыяктуу улуу окумуштуулар, ойчулдар өткөнү көп нерседен кабар берет. Бирок, тилекке каршы тарыхый шартка жараша республиканын негизги илимий борборлору, илимдер академиясы Бишкек шаарында жайгашкан. Ош жергеси, асыресе ал жерден чыккан таланттуу окумуштуулардын илимий чабытын өнүктүрүү анчейин жакшы жолго коюлбай келген. Ал эми ошол эле убакта, мисален, Россиянын илимдер академиясынын алыскы Сибирь бөлүмү не деген зор иштерди бүтүрүп, илимий деңгээли боюнча москвалык окумуштуулардан кем калышкан эмес. Ал эми АКШны алсак, Джорджтаун, Гарвард жана башкалар сыяктуу даңазалуу университеттер Нью-Йорк же Вашингтондо эмес, штаттарда жайгашкан. Демек, илим-билимди борбордон башка региондордо өнүктүрүү мүмкүн эмес деген сөз суу кечпейт. Муну илимпоз жана болочок саясатчы катары жакшы түшүнгөн, ал кездеги илимдер академиясынын вице-президенти Аскар Акаев 1988-жылы Түштүк илимий борборун ачуу демилгесин көтөрүп, ал кездеги Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясынын президенти А. Лавёровдун колдоосу менен, СССР Илимдер Академиясынын макулдугун алат. Ошентип, Ош жергесинин тарыхында биринчи ирет 1988-жылы Фрунзедеги политехникалык институттун Ош факультетинин базасында Түштүк илимий борбору түзүлөт да, анын биринчи директорлугуна чыгаан окумуштуу А.Жаманбаев дайындалат. Эгерде ошол илимий борбор ачылганга чейин Ош жергесинде эмгектенген илимий даражасы бар окумуштуулар 10го жетпесе, азыр 100гө чукулдап отурат. Ал эми 1990-жылы А.Акаев Кыргызстандын тунгуч президенти болгондон кийин түштүк жергесинин илимий, интеллектуалдык өнүгүшүнө олуттуу маани берип, өз Указы менен Ош педагогика институтунун базасында Ош мамлекеттик университет ачат. Анын алгачкы ректорлугуна талanttуу жаш окумуштуу Бакыт Бешимов дайындалып, азыр ондогон чет өлкөлүк жогорку окуу

демиясынын түштүк регионду бөлүмү ачылды жана академиктикке, мүчө-корреспондентикке өтүү үчүн түштүк жергесинен чыккан окумуштууларга атайын квота бөлүнүп берилди. Бул илимпоздор үчүн өзгөчө камкордук эмеспи. Ошонун натыйжасында, эгер 1993-жылга чейин түштүк жергесинен жалгыз академик М.Адышев жана бирин-экин гана мүчө-корреспонденттер болсо (Д.Кудаяров ж.б) 1993-жылдан кийин белгилүү окумуштуулар А.Эркебаев, К.Жумалиев, скульптор Т.Садыков академик наамына жетишти. Мүчө-корреспонденттердин саны көбөйдү. Алар - А.Ибраимов, И.Ботбаев, М.Мамасаидов, Т.Ормонбеков, Ж.Текенов, Ж.Үметалиева, У.Бримкулов. Ал эми быйылкы жылы академиялык шайлоолордо түштүк регионго эки орун бөлүнүүдө.

Ушундан улам келечекте интеллектуалдык деңгээли боюнча Ош шаары Кыргызстандын экинчи борбору болууга толук татыктуу деп ойлойм.

ҮЧҮНЧҮ - ГЕОСАЯСИЙ ЖАНА КОММУНИКАЦИЯЛЫК ФАКТОР

Эгерде Кыргызстандын башка областтары, Чүй, Ысык-Көл, Талас областтары Казакстан менен, Нарын областы Кытай менен чектешсе Ош облусу үч мамлекет менен Кытай, Өзбекстан, Тажикстан менен чектешет. Ал эми эл аралык саясатта чектеш территорияда жайгашкан шаар, облустар экономикалык жактан кубаттуу болушу керек. А болбосо экинчи чектеш экономикалык кубаттуу өлкө менен тең укукта мамиле түзө албай, экономикалык жактан алсырашы мүмкүн. Ошондуктан Ош жергесинин экономикалык жактан кубаттуу болушу, бул эң ириде Кыргызстандын кубаттуу болушу. Албетте, Ош облусунун экономикалык потенциалын арттыруу үчүн коңшу өлкөлөр менен достук, кызматташтыкта алака жасоо башкы мааниге ээ. Бул багыттан алганда бардык ыңгайлуу саясий шарттар түзүлгөн. Биринчиден, өткөн жылы Өзбекстандын Президенти И.Каримов менен биздин мамлекет башчыбыз

луп Душанбеге официалдуу визит менен барып, эң зарыл документтерге кол коюлган.

Кийинки учурда Президент А.Акаев Ош облусунун өндүрүш проблемаларын чечүүдөн мурда, жол катнаш, байланыш, коммуникация маселелерине өзгөчө стратегиялык маани берүүдө. Мунун себеби, дүйнөлүк рыноктун тажрыйбасы көрсөткөндөй эгер арзан, ыңгайлуу жол болбосо, бүгүнкү дүйнөлүк стандарттын деңгээлиндеги байланыш системасы болбосо өндүрүш эч өнүгө албайт. Өндүргөн продукцияны сатып өткөрүү кыйын болот. Ошол себептен келечекте кылымдын жолу боло турган Бишкек-Ош жолун реконструкциялоо өткөн жылы башталып, 1997-1998-жылдарга 150 млн. доллар каражат каралып отурат. Эгер бул жол 2000-жылга чейин толук бүтсө, Оштун 3000 жылдык маарекесине карата теңдешсиз белек болмокчу. Бул жол Пакистандан башталган Каракум шоссеси Кытай аркылуу Кыргызстанга, андан ары Казакстан, Россияга өтө турган жол артериясы пайда болот.

Экинчи маселе, Ош аэропортун реконструкциялоо үчүн Франция өкмөтү тарабынан 25 миллион франк бөлүнүп, дүйнөлүк белгилүү "Томсон" фирмасы жакын арада ишке киришмекчи. 2000-жылга дейре Ош аэропорту Эл аралык деңгээлге толук реконструкцияланып бүтсө, бул дагы маарекеге зор белек болмокчу жана Ош шаарынан Индия, Пакистан, Кытай, Түштүк-Чыгыш Азия мамлекеттерине аба каттамдары аркылуу баруу толук мүмкүнчүлүк болмокчу.

Үчүнчүдөн, Дүйнөлүк банктын колдоосу менен ишке ашырыла баштаган телекоммуникация системасын өнүктүрүү долбооруна ылайык Ошто 10 миң абонентти тейлеген, Жалал-Абадда 2 миң абонентти тейлеген телефон станциясы курулмакчы. Мунун ишке ашышы чет элдик инвестициянын агып келишине зор мүмкүнчүлүк ачмакчы.

Бул үч ири долбоордун толук ишке ашышы Оштун XXI кылымда технологиялык өнүгүшү үчүн ири мүмкүнчүлүк түзмөкчү.

Бирок, ошону менен бирге эле түштүк жергесиндеги ири өнөр жайлардын: Кадамжай сурьма комбинаты, Таш-Көмүрдөгү кремний иштетүүчү

лер мамлекет башында турган мезгилде Түштүк жергесинен чыккан министрлер, маанилүү кызмат орунундагы адамдар өтө эле сейрек боло турган.

Ал эми акыркы 4-5 жылда Түштүк жергесинен чыккан, 1990-жылга чейин көпчүлүк анча биле бербеген кадрлардын жаңы мууну өсүп чыкты деп айтууга толук негиз бар. Маселен, эң жогорку бийлик эшелонун алалы: Жогорку Кеңештин Эл Өкүлдөр Жыйынынын Төрагасы А.Матубраимов, Улуттук Банктын төрагасы М.Султанов, Жогорку Соттун төрагасы М.Исабаев, Президенттик администрациянын жетекчиси К.Жумалиев. Ал эми өкмөт жетекчилигиндеги кадрларды алалы: Транспорт жана байланыш министри Ж.Сатыбалдиев, Айыл чарба жана мелиорация министри К.Абдимомунов, Өзгөчө кырдаалдар боюнча министр М.Абылов, Өкмөттүн аппарат жетекчиси О.Абдыкалыков, Энергохолдинг компаниясынын президенти Б.Сарткaзиев, "Дан Азык" концернинин президенти У.Сыдыков, министрдин орун басарынын кызматындагылар: А.Тагаев, Ж.Бекболотов, Т.Табылдиев, М.Ниязов, Ы.Жолдубаев, Ө.Абдуллаева, К.Сариев, Н.Турганбаев, Э.Сүеркулов, Т.Муратов, Б.Осмонов жана дагы жогорку кызмат орундарына туризм жана спорт боюнча мамлекеттик агентствосунун директору М.Капаров, баалуу кагаздарды өнүктүрүү боюнча мамлекеттик комиссиясынын төрагасы А.Тагаев, "Кыргыз туусу" гезитинин башкы редактору А.Матисаков, "Күн" ишкер долбоорунун директору А.Обозов. Генералдык прокурордун биринчи орун басары К.Бакиев ж.б. айтууга болот. Дипломатиялык корпуста болсо Индиядагы элчи О.Ибраимов, Германиядагы элчи О.Султанов, ООНдогу өкүлүбүз З.Ешмамбетова, Украинадагы элчи У.Чыналиев, Өзбекстандагы элчи Б.Сыдыковдор үзүрлүү иштеп жаткандыгы белгилүү. Демек, Ош жергеси өзүнүн кадрдык потенциалы менен да Кыргызстандын экинчи борбору болууга толук татыктуу.

Кылычбек ДОСУМБЕТОВ,
"Кабар" Кыргыз улуттук мамлекеттик телекоммуникация агентствосунун башкы редактору.